

DACIA FÉLOSZTÁSA A RÓMAIÁK ALATT.

Olvasta a február 11-diki tud. ülésben, 1863.

Torma Károly.

A mult 1862-ik év késő őszén baráti figyelemzetés nyomán a Kolozsvártól keletre mintegy más fél mértföldre fekvő Kara nevű helységbe rándultam néhány állítólag ott létező római feliratos kő megismerésére. Reményemben, melyet utasítóm szavába vetett bizalmam keltett bennem, csakugyan nem csalódtam. Ugyan is a báró Józsi-ka Leó féle telken találtam a többek között egy oly római feliratos követ, melynek szövegét fontosága miatt ezennel megismertetni kívánom.

E feliratos követ két más társával, melyek feliratait más helyen fogom ismertetni, és több más római művi oszlop- s építészeti diszitmény töredékkel együtt a hagyomány szerint 90—100 évvel ezelőtt fő-kormányzói tanácsos gróf Kendeffi Elek-né szül. gróf Bethlen Krisztina, a karai birtok akkori tulajdonosa, hozatta fel Hunyadmegye Hát-szeg vidékéről ¹⁾.

E mindaddig lappangó felirat lehelye kétsé- gen kívül vagy Várhely (a régi Sarmizegethusa), vagy pedig környéke volt ²⁾.

Anyagja szürkés-fehér márvány, mint a Hát-szeg vidékén talált, római feliratos kővek csaknem mindnyájáé.

A mind a négy oldalán kiálló párkányzati s egészen ép kő magassága 3' 7", szélessége pedig 2' 5 1/2"; felületi vésete tiszta, és antik szépségű.

A könnyen olvasható, és kiegészíthető felir- rat im ez:

¹⁾ Nincs okom kétleni, hogy a tulajdonos báró örömmel fogja mind ez emlékeket muzeumunknak átengedni.

²⁾ Bár Várhely Karától több napi járó földre esik, e tá- volság s ama feliratos kő felszállítási fáradságos volta nem tá- torithat meg abbeli véleményemben, hogy az csakugyan Várhe- lyen lőn találva. Mult százbeli uraink tudomány — s különö- sön régészeti szeretete, anyagi ereje, s ha éppen úgy akarjuk szeszélye is érthetővé teszik ilyes műemlékeknek nagy költségbe és fáradságba kerülő átszállítását. Karában — a mint maradvá- nyából látszik — egykor szép kert volt, s a Hunyad megyei római feliratos kőveket, műemlékeket gróf Kendeffi Elek-né e kert, illetőleg az abban létezett remete-ház, mesterséges-rem diszitése céljából hozatta fel onnan Karába.

IMP ✦ CAESARI ✦
MARCO ✦ ANTON ✦
GORDIANO ✦ PIO
FELICI ✦ AVG ✦ PONT
MAX ✦ TRIB ✦ POT ✦ III ✦
COS ✦ II ✦ PP ✦ PROCOS ✦
CONCILIVM ✦ PROV
DACIARVM ✦ III ✦
DEVOTI ✦ NVMINI
MAIESTATIQUE
EIUS

azaz „*Imperatorii caesari Marco Antonio Gordiano pio felici, augusto, pontifici maximo, tribunicia potestate quartum, consuli secundum, patri patriae, proconsuli concilium provinciae Daciae trium, devoti numini maiestatique ejus.*“

Miután III-ik Gordianus, kinek tiszteletére e feliratos kő emeltetett, a tribunicia potestast negyed- szer Róma építésének 994-dik, Kr. után 241. év- ben viselte: kétségtelen, hogy e feliratot Dacia há- rom tartományának gyűlekezete az ő tiszteletére Kr. ut. a 241-dik évben emeltette

Lássuk most az új adatok minőségét, melyeket e nevezetes s bizonyára évtizedünk legfon- tosabb felirattani leleményének nevezhető emlékkö- ről nyerhetünk, mely új adatok által ókori földira- tunk néhány eddig homályban volt kérdése fényre derül.

A rómaiak „provincia Dacia“-jának több rész- re, illetőleg kerületre lett felosztását a mult és je- len száz legtöbb tudósa merőben tagadta, noha több olyan felirat volt már közzé téve melyek e felosztást elég világosan bébizonyíthatták volna ¹⁾.

¹⁾ Igy Seivert, *Inscriptiones mon., Rom., Vienna 1773.* 30, 44 és 54 l. három erre vonatkozó feliratot közölt, melyek közül az első már Lázius is ismerte.

Azt állítják ugyan is, hogy bár Dacia három részre lett felosztását megnevező feliratok léteznek is, de e felosztás inkább csak földirati, mintsem közigazgatási volt volna ¹⁾.

Abból, hogy Daciát több ókori író különböző mellékneven említi, mint *Dacia ripensis*, *Dacia mediterranea et ripensis*, *Dacia prima et secunda*, nem engedtek következtetést vonni arra, hogy Dacia még az Aurelianus császár előtti időkben több közigazgatási részre lett volna felosztva. Azt vitatták ugyan is, hogy az Aurelianus által Dacia feladása (Kr. ut. 274.) után keletkezett *Ripensis Dacia* elnevezés csak az Ister (Duna) déli, vagy is jobb partján alakított, s Felső- és Alsó-Moesiát egymástól elválasztó tartományt, de nem a valódi, az Aurelianus előtti Dacia egyik vagy másik részét ²⁾ illetve; hogy tehát ez az elnevezés világosan csak Aurelianus korán innen jöhetett használatba.

Vitatták továbbá, hogy a *mediterranea et ripensis* elnevezést csak I. Constantinus (uralkodott 306—337. Kr. ut.) óta kezdték használni, ki mint tudva van, az egész római birodalmat négy praefeturára, ezeket dioecesisekre, és provinciákra osztotta; mikor is Dacia mediterranea és Dacia ripensis az Illyricumi praefectura 2-ik, *Dacia* nevű, és őt tartományt magában foglaló dioecesiséhez tartozott ³⁾. Az I. Constantinust követő korban pedig ez a „*mediterranea et ripensis Dacia*“ számnévvel *prima et secunda*-nak, nem különben *Parapotamia*-nak nevezetett ⁴⁾, a mely nevek alatt azokat a Kr. ut VI-ik százban élt *Malalas* vagy *Antiochiae János* ⁵⁾, és a IX-ik százban virágzott *Ravennai Guido* ⁶⁾ is említi, — kik közül az elsőnek Engel szemére lobbantja abbéli hibáját, hogy Daciának saját korabeli felosztását, illetőleg elnevezését, már Trajanus császár által téteti meg, alapítván hibáson vele két ily nevű provinciát a Dunán túl levő keleti részekben ⁷⁾.

Többen állították végre azt is, hogy Daciának *Sulzer* ⁸⁾, és *Lawiani* ⁹⁾ által vitatott, két részre, havason inneni = *Cisalpinia*, és havason túli = *Transalpinia* Daciára lett felosztása ¹⁰⁾, nem különben

hogy még a római korszaktól használtak többektől állított havasi = *Alpestris Dacia* ¹⁾ elnevezés is mint a melyeket az ókori írók sehol sem említettek — csak későbbben divatozhattak, s hogy ezeknek a kétségen kívül csak földirati megkülönböztetéseket könnyítő elnevezéseknek történelmi alapjuk éppen nincs. Ezek, s az ezekhez hasonló vélemények némely tudósunkat még inkább meggyőzhették arról, hogy Dacia több részre osztása az Aurelianus előtti korban tetteleg nem létezett, másokat pedig, hogy az ismert feliratos köveken eléjövő felosztást teljesen mellőzni ne láttassanak, arra a hiedelemre bírhatták, hogy ez a felosztás inkább földirati vagy talán merőben képzeleti, hogysen közigazgatási lehetett.

E tárgyra vonatkozó, és alább terjedelmesen előadandó nézetem felvilágosítására nézve mulattatnának tartom, hogy azokat az eddig ismeretes felirati kifejezéseket, melyek a *három Dacia* nevezetre bármiképpen vonatkozhatnak, összeállítsam, s hogy e kifejezések különböző olvasásait, s tudósainknak azokra tett észrevételeit, mennyire segédforrásaim engedik, hézag nélkül adjam.

A Dacia felosztását egyenesen bizonyító feliratok.

Seivertnél három feliraton jön elé a *három Dacia* (Daciae III) kifejezés, u. m.

1. „..... Marcus Antonius Valentinus, eques romanus, decurio s. a. t. ..., sacerdos arae augusti nostri coronatus DACIARUM III (trium)“ ²⁾. Seivert, mint látszik, nem mervén e kifejezésből Dacia felosztására következtetni, ingadozva így olvasta e felirat kérdéses szavait: „Daciae tertiae (vel quomodo)“ ³⁾.

2. „Lucio Mario Perpetuo consulari DACIARUM III (trium) legato augustali s. t. b.“ ⁴⁾. Seivert hibás olvasása szerint: „Daciae tertiae (vel) tertio legato augustali.“ Köleséri már biztosabban vont következtetést ebből, vagy a mindjárt következő felirat szövegéből arra, hogy Dacia három részre volt felosztva, mondván: „tres enim fuisse Dacias elegantissima inscriptio Albae paucis abhinc mensibus eruta (de a melyet nem közlött), sat probat“ ⁵⁾. Ellenkezőleg Engel, ki a *Három Dacia* elnevezést

felirat nyomán *Lawiani* jogosultán vitatja, a mint erről az alább fölöttékben meggyőződhetünk; de ez a felosztás még a Trajanus idejéből eredhetett. L. *Lawiani* c. h. 549—555. l.

¹⁾ Ezek szerint *Havasi-Dacia* az Olton túli, nem különben a keleti s északi havasok környékén levő részek, u. m. a mai Moldova, s Oláhország; *Parti Dacia* a Tisza és Maros közötti földterület, nem különben a Duna innenső balpartján levő magyarországi rész; *Közép-Dacia* pedig a két előbbi részből fölént a mai Erdély felelőbb részét képe ő földterület lett volna.

²⁾ *Inscriptiones*, 30: 35; u. ánközölte *Neigebauer*, *Dacien*, 21—22: 12.

³⁾ *Inscriptiones* 44: 53, és 95: 132; u. ánközölte *Neigebauer* c. h. 128: 18, és 155—156: 232.

⁴⁾ *Köleséri* c. h. 45 l.

¹⁾ Lásd Siekler, *Handbuch der alten Geographie*, I. köt. 197. l.

²⁾ Állításukat igen helyesen *Eutropius IX. könyv. 15. fejezetére* alapítván. Engel, *Commentatio de exped. Trajani ad Danubium 1794*, 277—278 l. és *Mannert*, *Geogr. der Griechen und Römer* 71 l.

³⁾ *Pauly*, *Real-Encyclopädie der class. Alterthumswissenschaft*, Stuttgart, V. B., I. Abth. 142 l.

⁴⁾ *Mediterranea-prima, ripensis-secunda, quae et Gipi-dia* (Ravennai Guidónál), vagy *Parapotamia* (Malalásnál). L. Engel, *Comment.* 276 l., és Köleséri, *Auraria Romano-Daciae iterum edita curis Joannis Seivert. Posonii et Cassoriae 1780*, 44. l.

⁵⁾ *L. Chronographia*, ed. Ven. Byzantinor. 1733, 117 l.

⁶⁾ *Geogr. Lugd. Batav.* 1696, XIV. fej.

⁷⁾ *Comment* 278 l.

⁸⁾ *Geschichte des transalpinischen Daciens*, Wien 1781—82.

⁹⁾ *Eintheilung des alten Daciens*, Lásd *Sitzungsberichte der kais. akad. der Wissensch. Phil. — hist. Classe, Jahrg. 1850, II. B. 4 Heft (November)*.

¹⁰⁾ A *Dacia superior*, és *inferior* nevet két nevezetes

mesének állítja, e felirat kifejezését akként értelmezi, hogy abból csak az világlik ki, hogy Lucius Marius Perpetuus császárnak már *harmadik legatus* volt Daciában ¹⁾

3. „..... Lucius Aemilius Carus, legatus augustalis (Antoninus Pius alatt *Borghesi* szerint. *Lapida Gruteriana*), propraetor III (trium) Daciarum“ ²⁾. Seivert hibásan olvasta: „praefecto provinciae tertiae (vel trium) Daciarum.“ Meglehet azonban, hogy mint a zárjel közötti olvasás sejteti, már ő is elfogadja a felosztás tényének lehetőségét. Engel azt állítja, hogy e feliratról csak az derül ki, hogy L. Aem. Carus már *harmadszor* volt Dacia propraetora ³⁾.

Neigebaurnál ismét három feliraton fordul elő a *Három Dacia* kifejezés. u. m.

4. „Marco Claudio Quirino? Frontoni, legato augusti, propraetori trium Daciarum, et Moesiae superioris..... ab imperatore Antonino Augusto, et a divo Vero Augusto corona murali..... (donato)“ ⁴⁾. Ez, értekezésünk felvett tárgyára nézve nagy fontosságú feliratos kő a Kr. ut. 169-ik év után emeltetett Marcus Aurelius egyedüli uralkodása alatt, mert abban — mint látók — L. Aurelius Verus, ki Marcus Aureliussal a Kr. ut. 161-dik évtől fogva 169-dik évig együtt uralkodott, — már mint halála után istenített (divus) említetik.

5. „Daciis tribus, et genio legionis XIII. geminae“ ⁵⁾.

6. „..... dedicante Lucio Pomponio Liberales, consulari Daciarum III (trium)“ ⁶⁾.

Ide számíthatni még a következő három feliratot, melyeken Dácia három részre lett felosztása világosan kifejezve nincs ugyan, de a Dacia nevének többes számban való vétele csakugyan annak elosztására, illetőleg három részére, vonatkozik:

7. „Imperatoris, caesari Marco Cneo Messio Quinto Trajano Decio..... restitutori Daciarum“ ⁷⁾.

8. „..... Genio Daciarum“ ⁸⁾.

9. „..... Simonius Julianus praeses Daciarum“ ⁹⁾.

¹⁾ Engel e. h. 278—279 l.

²⁾ *Inscript.*, 54: 71; utánközlötte Neigebaur e. h. 283: 3; és Köleséri e. h. 45 l., ki, mint látszik, fentebb idézett szavaira az alapot vagy az előbb közlött feliratról, vagy pedig ebből merítette. V. ö. *Bulletino dell' istituto di corrispondenza archeologica per l' anno 1849/50.*

³⁾ E. h. 277—278 l.

⁴⁾ Neigebaur, *Dacien* 27: 40.; V. ö. Schuller, *Archiv*, I. 306—307 l.; és *Archiv des Ver. f. sieb. Landeskunde*, I. K. II. f., 16 l.

⁵⁾ Neigebaur e. h. 147: 167.; V. ö. Ign. Reinbold, *Monumenta Romana*, VIII. tábla. Kézirat az erd. muzeum könyvtárában; *Jahrbuch der k. k. Centr. Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, 1857, II. 71. l.; gróf Kemény József, *Inscriptiones monum. rom.* 43. sz., kézirat az erd. muzeum könyvtárában; *Bulletino etc.*

⁶⁾ Neigebaur e. h. 156: 236, és Reinbold, e. h. XII. tábla.
⁷⁾ Seivert e. h. 32: 37.; utánközlötte Neigebaur, e. h. 126: 9.

⁸⁾ Seivert e. h. 40: 45.; utánközlötte Neigebaur e. h. 127: 14, és 12: 20.

⁹⁾ Neigebaur e. h. 10: 3.

A Dacia felosztását következtetve felvilágosító feliratok.

1. „Crasso Macrobio negotiatores provinciae Apulae“ ¹⁾. Szembeötlök e feliraton, bár Seivert figyelmét elkeltülte, a „provincia Apulensis“ kifejezés, mely a fentebbiek nélkül egymagában is gyaníttatja, hogy Dacia provinciákra volt felosztva.

2. „Quinto Axio proconsuli provinciae Daciae Apulensis bis vice praesidi“ ²⁾.

3. „..... Carpion augusti libertus, tabularius provinciae Apulensis“ ³⁾

A közlött 12 felirattöredékből eléggé világos, hogy Dacia már Aurelianus császár előtt jóval három részre volt felosztva. De nagy baj volt ám igeu hosszu ideig az, hogy a részeknek külön nevet adni senki sem tudott; s főként ez a körülmény okozta, hogy vagy az Aurelianus utáni kor egymást váltó elosztásának neveit, megkülönböztetéseit alkalmazták Dacia három részére a mások felett több kritikával élő, s a már régebben közlött feliratokból Dacia felosztásáról csakugyan meggyőződött tudósok, vagy pedig, mint fentebb is előadók, ezt az elosztást egyszerűen földirati szempontból eredetnek, s a közéletben nem használtak, legkevésbé pedig jogilag fennállottnak állították.

Végre azonban a nagy nevű olasz archaeologus gr. Borghesi 1836-ban közreadott „Lapida Gruteriana“ című értekezésében ⁴⁾ nem csak azt bizonyítja be, és pedig eléggé, hogy Dacia csakugyan három részre volt felosztva, hanem feliratok nyomán két részének nevét is megjelölte, nevezvén egyiket *Apulensis* ⁵⁾, a másikat pedig *Malvensis Daciának* ⁶⁾, az *Apulensis* és *Malvensis* coloniák (gyarmatok) adván saját nevüket Dacia ama kerületeinek is.

Homály borította azonban a harmadik rész nevét, miglen Henzen, a római archaeologiai-intézet tudós titkára e harmadik résznek is nevét egy sztrón talált feliraton felfedezé, a mely felirat t. i. egy „PROcurator AVgusti trium DACIarum APVLensis, AVRariae, Malvensis“-t nevez meg ⁷⁾.

A mondottakból kifolyólag ezt a kérdést, a mely Dácia földirataira új világot vet, e két értekezés teljesen kitisztázta. E tény megalapítása a fel-

¹⁾ Seivert e. h. 131: 185; utánközlötte Neigebaur e. h. 137: 75.; Gruter 433, 5; *Bulletino* 1848, 152 l.

²⁾ Neigebaur e. h. 28: 43.; *Archiv*, I. k., II. f. 16. l.; *Bulletino*, 155 l.

³⁾ Neigebaur e. h. 148: 174; Reinbold e. h. VIII. lábla; *Jahrbuch der k. k. Centr. Commission* 1857. II. 71 l.; gr. Kemény J. e. h. 46 sz.; *Bulletino* 155 l.

⁴⁾ Lásd a turini kir. tud. akad. emlékiratait, 38. k., 1836, 19—21 l.

⁵⁾ A fentebb közlött ide vonatkozó feliratok nyomán.

⁶⁾ Gruter 433: 5. „PROC + PROV + DAC + MALV“; Borghesi e. h. 21 l.

⁷⁾ *Bulletino*. Két helyt és hibason közlötte e feliratot Neigebaur e. h. 34: 86, és 37: 108. Dacia három részének neveit illetőleg v. ö. *Diplomi militari degl' imperatori Traiano ed Antonino Pio* (Archiv des Vereines für sieb. Landeskunde IV. B. 123—126 l.), *Jahrbuch der k. k. Centr. Commission*, 1857, II. 71—72. l.

irattannak Erdélyt illetőleg kétségen kívül legfontosabb vívmánya a két utolsó tizedben.

Fennmaradnak azonban még más nevezetes kérdések, melyeket figyelemmel kell szemlünkre vennünk, ha a római uralom alatti Daciának egyfelől földirátát, másfelől közigazgatási, tulajdonképp helyhatósági szervezetét, s főként testületi jogéletét is vizsgálni akarjuk.

E kérdéseket így állíthatjuk fel:

I. Mikor osztatott fel Dacia három tartományra, vagy is jobban kifejezve kerületre?

II. Kik vezették az egész provincia, s így e kerületek közügyeit; illetőleg ki kormányozta a tartományt?

III. Hogyan, és mi okból alakulhattak a provinciában ilyes kerületek; s vajjon éltek-e s miféle testületi joggal éltek?

IV. A mai Erdély mely tájain kereshetjük Daciának ezt a három részét?

S végre, a mit talán első kérdéstől kell vala feltemük,

V. Miféle alkatrészekből állottak Dacia e kerületei; közigazgatásinak, avagy hogy így fejezzük ki magunkat: egyedinek lehet-e e felosztást nevezni?

Tárgyaljuk rendében ime kérdéseket.

I.

Mikor, melyik esászár alatt osztatott fel Dacia három részre, szorosán meghatározni posi iv adatok hiányában nem lehet.

Azokat a tartományokat, melyeket a római sasok meghódítottak, csak aztán rendezte Róma véglegesen, miután meggyőződött, hogy a bemlakó ős nép ellenszegülése teljesen meg van törve. Csak ezután lépett a hódított rész a provinciák sorába, s olvasztatott tettelesen a birodalomba. A provincia is csak akkor osztatott fel, ha ugyan szükséges volt, több részre, ha többé már tartani nem lehetett a belnépek zendülésétől, vagy a szomszédok támadásaitól: egyszóval ha a közigazgatás káros megszakadásoknak többé nem volt kitéve. Így bár Trajanus daciai második hadjáratát, mely a teljes meghódolást eredményezte, már a Kr. ut. 106-dik évben bevégezte¹⁾, Dacia rendezésével, mint látsszik, csak később lett egészen kész. Ezt mutatja az a körülmény, hogy Daciának, mint esászári tartománynak (augusti provincia), azaz mint valóságos rendezett római birtoknak, neve Trajanusnak csak VI-dik consulatusa alatt R. é. ut. 865-dik, Kr. ut. 112-dik évben vert pénzéin fordul elé²⁾. Ebből kiindulva gyanítható, hogy Trajanus a rendezés nagy művét nem előbb, mint Kr. ut. 110—112-dik évben végezhetette csak annyira bé, hogy ennek következtében Dacia ugy katonai, mint közigazgatási tekintetben teljesen átalakítva lehetett.

Arra nézve, hogy Trajanus felosztotta-e s hány részre osztotta Daciát? biztos adat, mely támpontul szolgálna, eddigelé még nincs. Hogy azonban Daciát legelőször ő osztotta fel, de nem három, hanem két, *felső*—superior és *alsó*—inferior, részre, abból a körülményből sejtethető, hogy már az ő közvetlen utódának Hadriánusnak XIII-dik tribunitia potestása idejéből, a R. é. ut. 882, Kr. ut. 129-dik évből, ismerünk egy katonai oklevelet, úgynevezett becsületbeli boesátványt (tabula honestae missionis), mely *Dacia inferior*-ról¹⁾, s megint egy másikat, mely *Dacia superior*-ról akként emlékezik, hogy a „Colonia Traiana Sarmizegethusensium“ ebben a részben létezett²⁾. Ugy látszik, hogy Hadriánus, ki a daciai hadjáratokban Trajanus alatt személyesen részt vett volt³⁾, ismervén Daciát, annak Trajanus által két részre lett felosztását, mint földirátilag igen helyest, maga is meghagyta. E felosztás szerint Felső-Dacia, Sarmizegethusa fővárosával *Erdélyt*, Alsó-Dacia pedig *Oláhországot* foglalhatá magában⁴⁾, a kettő között elválasztó vonal a Déli-Kárpátoknak az a hegysora lévén, a mely a mai Erdély s a Temesi-Bánát, és a Dunai-fejedelemségek között vonul el.

Borghesi és Henzen leghihetőbbnek tartják, hogy Daciát *Antoninus Pius* (Kr. ut. 138—161) osztá fel három részre⁵⁾. E véleményt, mint legokadatottabbat el is fogadhatjuk, főként ama tény nyomán, hogy a legelső eddig ismert felirat, mely a Három Daciáról emlékezik, nem Marcus Aureliusnak az Antoninus Pius utódának (Kr. ut. 161—180), hanem már magának Antoninus Piusnak korából származik, a mint is ezt a gr. Borghesi vélekedése szerint az Antoninus Pius korában élt L. Aemilius Carus hasonmévű fiától emelt feliratos könek fentebb közlött kifejezése bébizonyítja. Megjegyezzük azonban e helyen azt, hogy Dacia három részre lett felosztását legtöbb felirat a III-dik Gordianus (Kr. ut. 238—244) korából emliti mely körülmény könnyen vezethetne annak is vitatására, hogy vajjon *újbol* nem éppen III-dik Gordianus osztotta-e fel a küllellenségek béütésétől, és belviszályoktól éppen az ő s közvetlen előde korában leginkább gyötrött Daciát, mint a ki hihetőleg személyesen is ismerte azt, midőn a persák ellen indított hadjárata alkalmával utjában a Daciát lakó, s megeshetik hogy ideig öräig kevés kivétellel az egész

¹⁾ Arneht, *Zwölf röm Militär-Diplome*, Wien 1843, VIII. Neigebaur e. h. 117: 118.

²⁾ Neigebaur e. h. 120 l. és *Bulletino*.

³⁾ L. Ael. Spartianus, in *Hadrianum*, § r.

⁴⁾ *Bulletino*, *Seichert* idézett munkájában 90: 125 (utánna Neigebaur e. h. 76: 4) egy feliratot teszen közzé, melyen „Cajus Curtius (Pollius Trogus?) proconsularis provinciae Col-liae“ kitével fordul elé. E provincia Colliát *Seichert* e. h. 91 l. és gr. Kemény J. e. h. 43 sz. azonosítani kívánják a mai Oláhországgal. Nem merem vitatni, ha jogos-e, vagy sem ez az állításuk, mintán több más feliratot, mely e provinciát megnevezné, vagy egyéb e névre vonatkozó adatot nem ismerék.

⁵⁾ *Bulletino*; *Diplomi militari degl' imperatori Traiano ed Antonino Pio*. V. ö. *Archiv des Vereines für sieb. Landes-kunde* IV. B. 125 l.

¹⁾ *Pauly, Real-Encyclopädie*. VI. k. II. O. 2705 l.

²⁾ *Eckhel, Doctr. num.* VI. köt. 418—428 l. V. ö. *Schul-ler, Archiv*, 91—92. l.

Dacia felett örködött sarmatakon és góthokon győzedelmeskedett ¹⁾.

A Három Dacia nevezet legutoljára Trajanus Decius császár uralkodása alatt (Kr. ut. 249—251) fordul elő. Ennek II-dik tribunicia potestása alatt a Kr. ut. 251-dik évben emelt felirat t. i. az *utolsó* ismert erdélyi felirat, melyben ő a Három Dacia viszszaállítójának (restitutor Daciarum) azért van nevezve, mivel ő mentette meg Daciát, előbb mint Philippus Arabs hadvezére a karpok, s később mint császár a góthok támadásaitól ²⁾.

Ugy látszik, hogy Dacia e felosztását Aurelianus császárig megtartotta, s csak azután szűnt meg ez a nevezet, miután Aurelianus a Kr. ut. 274-dik évben feladva Trajanus Daciáját ³⁾ az Ister jobb partján a *Ripensis-Daciát* alakította.

Rejtélyes marad mindvégig az a körülmény, hogy a Trajanustól Aurelianusig uralkodott császárok alatt vert pénzek, és érmek egyikén sínes e felosztás említve, holott — mint tudjuk — aligha volt nevezetesebb esemény, melyről a császári pénzek feliratai említést ne tettek volna. Csodálatos még az is, hogy e felosztást azok a pénzek is merőben elhallgatják, melyek Philippus Arabs alatt Dacia területén attól fogva verettek, hogy ez a császár Róma alapításának ezer éves ünnepét a Kr. ut. 247-dik évben megülte, holott ama pénzekon Dacia még sajátlagos, ugynevezett epochalis éveket is kezdett megjelölni. Megjegyzést érdemel végre az is, hogy e felosztás sem az Alexander Severus idejében (Kr. ut. m. e. 230) szerkesztett, ugynevezett Pentinger-féle földabroszon, sem az Antoninus Pius kortársától Ptolemaeus geographustól (Kr. ut. m. e. 140—160) összeállított földirati munkában nem jön elő.

II.

Lássuk már, kik által volt a három részre osztott Dacia igazgatva?

A római tartományok az ősi szervezet szerint kétfélek voltak. Azok a provinciák t. i. melyek birtoka nem járt nagy veszéllyel, a *senatus* vagy a *nép* tartományának (provincia senatoria, proconsularis)—, azok pedig, melyek Rómától távolabb estek, s melyeket Róma iránt ellenséges indulattal viseltető bennszülött néptörzsek, vagy merész s nyugtalan szomszédok támadása nyugtalaníthatott, *császári* (praetoria, vagy praesidialis) provinciáknak nevezettek, azaz olyanoknak, melyekben a *senatus* jogát a császár gyakorolta. Ez az Augustus császár által alapított felosztás mindaddig használatban volt, míg a császárok a *senatus* vagy *nép* jogát különböző szín alatt, mint p. o. pro belli necessitate sat., megkerülvén: a tartományok e jogi megkülönböztetését pusztán névlegessé nem változtatták. Idő-

folytával aztán minden, fegyverrel meghódított tartomány kivétel nélkül császári provinciává lett.

A senatoria provinciákat évenként változó, és sorsolás útján lett *proconsulok*, a császáriakat pedig a császárok által kinevezett *legatusok* igazgatták, kik felváltva majd legati caesaris pro praetore consulari potestate, legati augusti, vagy augustales, majd legati praetorii, legati consulares, vagy egyszerűen legati, consulares, propraetores, és praesides nevet viseltek. E *legatusok* a császár határozatlan időre nevezte ki, addig t. i. míg a gondjaira bízott tartományokat uralok megelégedésére kormányozták, vagy míg kegyet nem vesztettek. A provincia legatusa a kezére bízott tartományban levő haderő fő parancsnoka s egyszersmind közigazgatási főnök is volt, egyesítvén e szerint kezében mind a két hatalmat. Kisebb provinciák főnökeit *procuratorok*nak nevezték ¹⁾.

Dacia fegyverrel meghódított tartomány lévén, *császári legatus által igazgatott provincia* volt. A daciai legatus augusti egyuttal a daciai két hadosztálynak a XIII-dik gemina, és V-ik macedoniai legiónak fő parancsnoka, s háboru idején, mint erre példa van, Felső-Moesiának is helytartója volt ²⁾.

Átalában, vagy is összességében értelemben véve tehát a *legatus augusti volt Dacia három kerületének is kormányzója*, ha ugyan szükséges volt ilyes közigazgatási kerületek alakítása; de előforduló esetekben, időközönként e három kerület igazgatását saját fő felügyeletük alatt egyes *procuratorok*ra is bízta a *legatusok* ³⁾, a mint erre több példát hozhatunk fel ⁴⁾. E *procuratorok*, vagy *vice praesides* közigazgatási hatásköre kiterjedését, nem különben alkalmazásuk névaláni sorrendét biztosan meghatározni nem lehet; de hogy a *legatusnak* voltak felelősek, s hogy határozataik ellen a felebbezés a *legatushoz* tétellett, a dolog természetéből folyván, kétséget nem szenved.

III.

Térjünk át feltett kérdéseink legfontosabbikára, hogy t. i. mi okon, és hogyan alakultak a provinciákban ily kerületek, s volt-e, s miféle testületi joguk volt? Mielőtt azonban e kérdésre igénytelen véleményünket elmondanók, szükséges előzménynek tartjuk röviden jellemezni Róma szövényes hódítási politikáját

Rómának politikai bölcseségre nézve korunk némely államférfiával vetekedő császárai — mint fentebb is említők — a hódított tartományt csak azután nyilvánított provinciává, ha annak veszély nél-

¹⁾ V. ö. *Pauly e. h. Proconsul, Provincia, Legatus* című rovatait.

²⁾ *Bulletino etc.* 47—48 l.

³⁾ U. o.

⁴⁾ A többi között *Neigebaurnd e. h. 28: 43.* „provinciae Daciae Apulensis bis vice praesidi.“ V. ö. *Seivert e. h. 43: 52.* „praepositi consulari coloniae Daciae Sarmaticae,“ és u. o. 44: 53, „praesidi provinciae Sarmaticae“ sat. melyek voltak azonban ezek a colonia Sarmaticák, vagy hol létezett ez a provincia Sarmatica? elhatározni nem tudom.

¹⁾ *Cytsolin.* 26, 34.

²⁾ *Pauly e. h. II. 880 t. V. ö. Schuller, Archiv.* 327—328 és 321—323 l.

³⁾ *Eutrop. IX. k. 15, f.; Sex. Ruf. Fest. Brev. VII.; Vopiscus in Aurelianus.*

kül való, vagy lehetőleg békés birhatásában megbizhattak. Ekkor azonnal mozgásba hozták a hódított nemzetiségeket kimaradhatatlanul felolvasztó vegytani gépezetüket. A hódított tartomány nemzetiségi érzületét színből nem sértették ugyan meg, de mindent elkövettek, hogy hódítványuk minél hamarabb teljesen római jellemet öltjön magára. A tartományoknak előbbi határait megváltoztatták, régi felosztását azonnal megszüntették. A bemlakó, s az előtt elváltan élt népeket, mennyiben nemzetiségi azonságuk engedte, egyesítették: de a már léteztetett nép-egyesületeket, szövethatásokat feloszlatták. A tartomány külön nemzetiségeit az érdekek hatása és nyomatéka folytán egymással tartós, és végletekre kényszerítő egyenetlenségbe hozták, főként midőn az egyenletlen jog (ungleiche Berechtigung) gyakorlása által némely nemzetiség alattok kegyelve, más meg merőben hátra lön vetve. A római helytartók, katonaság, polgárok, kereskedők, kézművesek bételepítése, s főként városok alapítása által a római nyelvnek, szokásoknak, és erkölcsöknek a hódított nép közzé való teljes beviteléről kitelhetőleg gondoskodtak.

Ennek a szívós politikai eljárásnak vajh! mi sokszor sikerült az ó kor kifejeletlen politikai érzületű népeit elvakítani s nemzetiségükből kiforgatni!

Róma e czélját ritkán tévesztette el. Azonban a leigázott népekre gyakorlott súlyos uralmának egy nagy érdeme megvolt, hogy zsarnok kézzel ugyan, de még is műveltséget nyújtott a hódított tartományoknak.

A római polgárosításnak főfő eszköze a gyarmatosítási, főként pedig a városi rendszer volt. A rómaiaknál általában négyféle rangfokozattal különböztetett városok voltak, u. m. 1-ör helyhatósági városok (municipia et coloniae); 2-ör ugynevezett latin-városok melyek vagy bírták a jus italicumot, vagy nem; 3-ör szabad-városok (liberae foederatae, liberae sine foedere, liberae et immunes); végül 4-er függő-vagy ugynevezett szolgáló-városok. E különböző rangfokozatu városok különböző, nevöknek majdnem szószerint megfelelő joggal és szabadalommal is bírtak mindaddig, míg Caracalla császár a római polgárjogot minden alattvalójára ki nem terjesztette.

A rangfokozatuk szerint különböző joggal bíró római tartományi városok szervezetének részleteiből vizsgálatába nem kívánván ereszkedni, légyen elég azt csak annyiban ismertetni, a mennyiben czélunk igényli.

A tartományi szabad-, és függő városok különbség nélkül szabadon választott magistrátussal, senatussal, népgyűléssel bírtak¹⁾. De a kisebb rangfokozatu tartományi városok magistrátusainak a helytartók által rendről rendre korlátolt hatósága csak is jelentéktelen ügyekbeni igazságtételre s a közkezelés vitelére szorítkozott. Igy például a ke-

vesebb nyomatékkal bíró peres ügyekben, melyeket a helytartó csekélylett, a városi defensorok bíráskodtak. De már a szabad városok magistrátusai több szabadalommal, szélesebb kiterjedésű hatáskörrel bírtak. Azonban a közigazgatás, valamint az igazságszolgáltatás a helytartó ellenőrsége alatt folyt. Eleinte ugyanis a proconsul, vagy helytartó tartozott a tartományi főbb városokat évenként rendszeren meglátogatni, mely látogatásait jobbadán télen, mint a közigazgatási, vagy hadviseleti bajoktól legrszabadabb időben tették meg. Ez alkalommal a helytartó előre hirdetett törvényszéki ülésüket (conventus) tartott, melyekben a tartomány lakosai tetszés szerint részt vehettek. A conventus határozatai ellen a provocatiót — a jus italicum folytán — egyenesen Rómához lehetett tenni. E szokás azonban a császári korszak alatt megszünt, a mennyiben a helytartók törvénykezési czélból többé nem utaztak, s a conventusokat nem a vidéki főbb városokban, hanem a helytartói székhelyen, a fővárosban (metropolis) létezett praetoriumban, tartották.

A városok szervezetének, tulajdonkép a városok egyedi önkormányzati jogának e halvány vonásokkal esetelt képét adnunk kellett azért, hogy a lejjebb elmondandók bővebben legyenek megvilágosítva.

Lássuk már most, bírtak-e a római tartományok, vagy ezeknek, mint látni fogjuk, több város egyesülése által alakult részei, külön testületi joggal, vagy sem?

Voltak esetek, hogy némely római tartomány több városa közös érdekek folytán külön testületet, vagy kerületet alakított, szövethatásba lépett, mely egyesülés társulatnak (commune) neveztetett. E társulatoknak aztán jogában állt a közös ügyek feletti tanácskozás végett gyűléseket (concilium) tartani. A gyűlések, melyekre az egyes városok utasítással ellátott követeket küldöttek, részint rendesek, részint rendkívüliek voltak ahokképest, a mint a szükség hozta magával. Tárgyaik tették a részvevő városok közös szövetségi ügyei, igazságtalan helytartók elleni egyesült fellépés, ily ügyekben kérelmezések szerkesztése s a császárhoz juttatása, közösen kifejezendő tisztelet nyilvánítása, s több effélék feletti határozás. E gyűléseket a tartományi metropolisban tartották, hol a társulati pénztárak is, ha ugyan ilyenek létezése nem csak pusztá sejtélem, örízettek. A gyűlésektől a császárhoz felterjesztett panaszra adott válasz először a metropolisba küldetett, s innen került aztán a társulatok külön tagjaihoz.¹⁾

Ilyen vala eredetileg a szövethatású városok társulatának jogi szervezete; mely, mint láthatjuk, a testületi és rendi jognak némi alkotmányos színezetű vegyülete volt.

A császári egyeduralom azonban a tartományi városok e testületi jogát is megnyírálta, s később a conciliumoknak sejtetőleg már csak árnyéka maradt meg; melyek hatásköre alig terjedett

¹⁾ Mint több feliratról láthatjuk, Dacia városai is bírtak ilyenekkel. Például: „Plebs ordoque Trajauensis.“ Seivert e. h. 139: 195; Neigebauer e. h. 76: 3. „Senatus populusque Trajauensis.“ Seivert e. h. 154: 218; Neigebaur e. h. 82: 5.

¹⁾ Pauly e. h. Commune, Concilium, Proconsul, Provincia sat.

tovább, mint hogy a császároknak, helytartóknak adandó megtiszteltetés, diésítés, s több ilyes jelentéktelen ügy felett határozhattak; de e határozataik sem keltek többé külön kerületi városaikban, hanem a helytartó szeme előtt a tartomány fővárosában tartott gyűlésekben. Egyszóval a tartományi városok társulatának testületi joga szintén fen volt ugyan tartva, de csak azért, hogy a provincia a császári vagy helytartói nimbusznak látszólag közakarattól tömjénezhesen ¹⁾.

Ezekből láthatjuk, hogy a tartományoknak, illetőleg ezek külön szövetségeseinek, kerületeinek, vagy városainak egyesülete igen is birt a testületi, a rendi jognak bizonyos nemével, de a mely jog későbbben merőben névlegessé vált, melynek egy-egy meghagyott foszlányával kellett a városok, vagy kerületek szövetségének béérni.

IV.

Azt a kérdést, hogy a mai Erdély melyik részében kereshetjük, s találhatjuk fel a Három Dacia egyes részeit, csak részben oldhatjuk meg; mivel ennek a kérdésnek kitisztázására szolgáló közvetlen kútfőink nincsenek.

E szerint:

1. *Dacia-Auraria* Erdély nemes érczezel bővölködő nyugati havasai táján keresendő. A *Provincia Auraria* székvárosa hihetőleg az Abrudbánya és Verespatak környékén létezett *Alburnum Majus* volt ²⁾. Maga pedig a kerület a *Maros, Aranyos, és Kis-Szamos jobb partjai közötti érczvédek római városait, telepítvényeit foglalhatta magában.*

2. *Dacia-Apulensis-t*, melynek *Apulum* (a mai Károly-Fejérvár) vala fővárosa, a nyugati érczhegyek, az *Olt, a keleti havasok, és a Maros bal partja között létezett római gyarmat-városok alakíthatták.*

3. *Dacia-Malvensis-t* pedig Erdélyt északi felső részében kereshetjük; a melynek kétségen kívül *Colonia Malve, Malva* = *Malvensis* lehetett fővárosa. Arra nézve, hogy hol létezett ez a város, legkisebb adatunk sincs. Nem tartozkodom azonban e helyt abbéli gyanításomat kifejezni, hogy ezt a *coloniát Erdélynek a Szilágyság felé eső, és archaeologiai tekintetben nagy fontosságú részében kereshetjük.* Erről azonban más alkalommal.

Ugy látszik, hogy a főváros, *Sarmizegethusa*, környéke egyik kerületbe sem volt beosztva, hanem mint a metropolist környező vidék egyenesen hozz tartozott.

V.

Utolsó kérdéstinkre, hogy miféle alkatrészekből állhattak a Három Dacia kerületei; s hogy vaj-

¹⁾ U. o.

²⁾ L. erről „Az erd. muzeum-egylet évkönyvei“ I. 87 l.

jon ez elvitázhatatlan felosztást közigazgatásának, vagy némiképp egyedinek nevezhetjük-e? az elmondottakból kell feleletet merítenünk.

Ezekből véleményünk szerint az derül ki egy felől, hogy Dacia a területén virágzott városok érdekszövetsége által alakult három egyedi részből állott, s hogy e szerint azok közzé a provinciák közzé tartozott, melyekben ily város-szövetségek tetteleg léteztek; más felől pedig az világlik ki, hogy Dacia csak szükség esetében ideiglenesen volt felosztva aligazgatók, helytartói személyesek (*procuratorok, vice-praesek*) alá rendelt közigazgatási részekre.

Az első értelemben alakult három részt e szerint az érdekegység forrasztotta külön külön egyéni egészszé, a provincia *compact* részeivé; mely részek aztán — mint ismertetett feliratunk bém bizonyítja — együtt gyakorlották a rendi jognak adatok hiánya miatt szabatosan nem körvonalazható, de sejthetőleg jelentéktelen némely maradványát ¹⁾.

Kelleténél tán hoszasabban is ismertetett feliratunk segedelmével értekezésünk végeredményétül határozottan megalapíthatjuk a következő tétéleket:

1-ör *Hogy amaz Erdély ó kori földirátára nézve nagy fontosságú vélemény, mely szerint Dacia három részre volt felosztva, csakugyan helyes, és jogosult.*

2-ör *Hogy Dacia e külön részeinek egyesülete testületi és rendi joggal birt, conciliumokat tartatván.*

E két tétel által pedig oly fontos földirati, s római államszervezeti adatot nyertünk, hogy e nyeményért a karai feliratot Dacia „*Corpus Inscriptionum Romano-Daciarum*“ — egyik gyöngyének méltán nevezhetjük.

*

Mily fontos tanuság rejlik néha egy-egy feliratos kő tartalmában hazánk ó kori történetére vagy földirátára nézve, azt e Karán nem csak meg nem becsült, de konyhai mosadékkal évtizedeken keresztül moeskölt felirat is bém bizonyítja.

Azért becsüljünk, de főként óvjunk is meg minden feliratos követ, ha még oly jelentéktelennek látszik is, s kövessük lelkiismeretesen az ifjabb Plinius szép s nemesen egyszerű szavait: **sit apud te honor antiquitati!**

¹⁾ Arra gond lni sem lehet, hogy feliratunk, képes szó-lásmód (metaphora) használatával csak azt kívánta volna kifejezni, hogy emlékkövünket Dacia egy értelemből emeltette Gordianus császárnak. Ily értelmezés kizárna minden ilyas joggyakorlatot, a melyről fentebb bővebben szóltunk. A „*concilium*“ kifejezés feliratunkon félremagyarázhatlanul csak a fejtegetett értelemben vehető, s csak így alkalmazható.